

TUR237 TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZCÜK TÜRLERİ

(7. HAFTA)

Adın Türleri

Adın tanımları çeşitli açılardan yapıldığı gibi kendi içinde ayrıldığı alt türler de farklı nitelikler açısından değişik şekillerde ortaya konmuştur.

Ergin, isimlerin ayrıntılı tasnifine değinmemiş olup has isimler ve ortak isimler olmak üzere sadece özel isim- cins isim ilişkisini örneklemiştir (2004: 218-219).

Adlar genel olarak geleneksel dilbilgisi çalışmalarında varlıklara verilişlerine göre özel ve cins isim; varlıkların oluşlarına göre somut ve soyut isim, varlıkların sayılarına göre tekil ve çoğul isim olmak üzere üç temel grupta altı alt sınıf üzerinden ayrıntılandırılarak tasnif edilmiştir (Ediskun 1999; Demir ve Yılmaz 2012; Korkmaz 2014).

Banguoğlu da genel tasnifler yönünde tasnif yapmıştır; ancak bu tasnifte somut isimler için *yoğun adlar*, soyut isimler yerine *yalın adlar*, özel isimler için *özlükadlar*, cins isimleri için *cinsadları*, tekil isim yerine *tekli*, çoğul isim yerine *çoklu* terimlerini tercih etmiş olmasıyla diğerlerinden ayrılmaktadır (1974: 319-322).

Gencan, geleneksel tasniflerdeki kategorilere ek olarak adların anlamlarına göre bölümleri başlığı altında tür dört alt grubu ayırmıştır:

1. *Kesin anlamlı adlar* (anlamları bilimsel bir tanımla kesinleşmiş olanlar): üçgen, aç, metre, kilo, azot.

2. *Anlamı yansıtan adlar*: başkent, gözkapağı, binbaşı, ısırgan, süzgeç.

3. *Sözlük anlamını düşündürmeyen adlar*: Turgut, Hasan, Erdem, hanımeli, Eskişehir.

4. *Değişik anlamlı adlar* (Çağlar boyunca öbür sözler gibi, türlü etkilerle anlam değiştirenler ve değişik anlama gelenler, somuttan soyuta geçenler: kanat (kuşların uçmaya yarayan organları)- uçağın kanadı, kapının kanadı, ordunun sağ kanadı; göz (görme organı)- masanın gözü, göz aşısı, göze girmek (Gencan 1975: 144).

En ayrıntılı tasniflerden birini yapmış olan Delice, altı ölçüte göre on sekiz alt kategoride sınıflandırmıştır. Bu tasnifi basit olarak şu şekilde ortaya konabilir:

A. İsimlerin yapılarına göre

1. Basit: ay, kan, el, taş.
2. Gövde: ayak, göbek, serin.
3. Türemiş: açar, kapak, otlak.
4. Birleşik: açıkgöz, devetabanı, hanımeli.

B. Kavramlara ad oluşlarına göre isimler

1. Somut isimler: arı, bal, kan, ten.
2. Soyut isimler: büyü, esin, kin.
3. İş-oluş isimleri: biçmek, gülmesi, eğişi.

C. Verilişlerine göre isimler

1. Cins isimler: gaz, bitki, insan.
2. Özel isimler: Kızılırmak, Sivas, İsmail.

D. Nitelik ve niceliğine göre isimler

1. Teklik: ağaç, gün, yer.
2. Çokluk: sesler, oklar, tatlılar; diz, bıyık, dudak.
3. Topluluk: dizi, bölük, sınıf.

E. Çekimliğine göre isimler

1. Yalın isimler: bilgi, emek, kitap.
2. Çekimli isimler: bilgiden, emeği, kitapta.

F. Kökenine göre isimler

1. Türkçe kökenli isimler: ad, bilinç, ırmak, deniz.
2. Yabancı: abajur, renk, ümera, zaaf.
3. Karışık kökenli isimler: abdestbozan, ozonölçer, denizlalesi (Delice, 2017: 28-40)

Adları Belirleme Ölçütleri

1. Anlambilimsel Ölçütler

Soyut ve somut olgulara gönderimde bulunan genel olarak bir kavramı, kişiyi, yeri veya nesneyi ifade eden bir anlama sahiptirler. Ad olan bir sözcüğün ana dil konuşucusunun zihninde kavrama dair doğrudan veya dolaylı olarak bir görüntüyü canlandırıyor olması onun anlamsal ayırımındaki en belirgin işaretidir. Örneğin araba dendiğinde zihinde bir araba görüntüsü, yağmur dendiğinde yağmur yağan bir yer görüntüsü, ölüm dendiğinde mezar taşı, ölü bir adam gibi görüntülerinin ana dil konuşucusunun zihninde canlandığı görülmektedir.

Ölüm, yaşam, anahtar, araba, yağmur, yaprak, kedi, Ahmet, Ankara gibi sözcükler anlam bakımından adları örneklemektedir.

2. Biçimbilimsel Ölçütler

- Adlar kendine has türetme ekleri taşıyabilir. Bu ekler üzerinden adları tespit etmek mümkün olabilmektedir. Örneğin *+çl*, *+llk* gibi biçimbirimler üzerine geldiği sözcüklerin ad olduğunu gösteren işaretçilerdir. *Kitap+çl*, *kitap+llk* gibi sözcüklere gelen bu biçimbirimlere bakarak kitap sözcüğün ad olduğuna dair öngörüle bulunabilmek mümkündür.

- Adlar çekime girebilirler. Durum biçimbirimlerini yüklenirler. Örneğin ölüm kelimesinin fiilden türemiş olması onun ad gibi algılanmasına sebep olabilmektedir, ancak *ölüm+e*, *ölüm+de*, *ölüm+e*, *ölüm+ü* gibi çekimlere girebilmesi onun ad olarak değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır.

- Adlar için adıl uyum söz konusudur. İyelik eklerini üzerlerinde kodlayarak öbek yapı oluşumlarında uyum gösterirler. Benim *kalem+im*, onun *kalem+i*, bizim *kalem+imiz* gibi yapılardaki başların aldığı iyelik ekleri bu durumu örneklemektedir.

- Tekillik ve çoğulluk durumu söz konusudur. Adların çoğullaşması durumu *+lAr* ekiyle gerçekleştirilir: *insan+lar*, *gölge+ler*, *yapıt+lar* gibi.

3. Dağılımsal Ölçütler

- Genelde özne, nesne ve yer tamlayıcısı konumundadır ve koşaçlar yardımıyla yüklemcil olarak da konumlanabilirler:

a. Ey güzelmiş. (Özne)

b. Evi beğendim. (Nesne)

c. Evde yok. (Yer Tamlayıcısı)

d. Evdedir. (Yüklemcil)

- Ad öbeklerinin başı, ilgeç öbeklerinin tümleci olurlar.

Örnek: Asım'ın nesli (baş), Asım gibi (tümleç).